

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНИХ ФОРМ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

М. М. Радєва,

к. е. н., доцент, Класичний приватний університет

Визначено напрями розвитку корпоративних форм аграрного бізнесу на основі аналізу чинників операційного середовища підприємства.

ВСТУП

Вирішення проблеми забезпечення безперервності відтворювальних процесів у сільському господарстві, оптимізації економічних витрат, прибутковості бізнесу, науково-технічної модернізації зумовлює необхідність об'єднання різних форм капіталу. Корпоративні форми аграрного бізнесу як результат інтеграційних процесів використовують синергетичний ефект від сфер діяльності та економію від масштабів.

Умови жорсткої конкуренції, в яких працюють аграрні підприємства, потребують адекватних дій, у тому числі за рахунок інтеграції. В агропромисловій економіці інтеграція як процес поєднання в одному корпоративному підприємстві декількох галузей, виробництв і товарних ліній переслідує мету підвищення економічної та соціальної ефективності підприємства. При плановій економіці інтеграційні процеси не знаходили теоретичного і практичного розвитку, затуляючись вимогою ще більшого поглиблення спеціалізації. Разом з тим світовий досвід переконливо доводить, що одночасно з успішним поглибленням розподілу труда, використання інтеграційних стратегій та створення корпоративних форм організації бізнесу дозволяє забезпечити та підвищити конкурентоспроможність підприємства.

Проблема формування корпоративних форм аграрного бізнесу на базі нового типу відносин агропромислової інтеграції потребує нових теоретичних підходів до її вивчення і вирішення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обґрунтування вибору напрямів інтеграції та розвитку корпоративних форм аграрного бізнесу на основі аналізу чинників операційного середовища підприємства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Становлення агропромислового комплексу відбувалося за рахунок створення спеціалізованих і вузькоспеціалізованих агропромислових підприємств. Спеціалізоване виробництво дозволяло значно нарощувати

обсяги виробництва, ефективніше використовувати природні та економічні умови, отримувати продукцію більш якісну за менших витрат труда і матеріальних ресурсів. Одночасно процеси поглиблення спеціалізації агропромислового виробництва неоднозначні.

Значна сезонність виробництва характеризується періодами напруженої праці та перевантаження потужностей, що змінюються періодами простою. Нерівномірність отримання доходів та вкладення витрат викликає необхідність у додатковому кредитуванні, створенні резервних потужностей, резервуванні персоналу. Вплив кліматичних умов, сезонність виробництва, зміна кон'юнктури ринку, нерівномірність надходження доходів та вкладення коштів підштовхує товаровиробників до пошуку резервів. Ці пошуки нерідко направлені в бік багатогалузевого розвитку, що реалізується через вертикальну та горизонтальну інтеграцію.

Стратегічні вигоди інтеграції досягаються за рахунок ефекту синергізму в двох проявах: функціональному та корпоративному. Функціональний синергізм забезпечує ефективність діяльності підприємства за рахунок операційної економії від збільшення масштабу виробництва; фінансової економії за рахунок зниження трансакційних витрат; економії при проведенні науково-дослідницьких робіт. Ефект корпоративного синергізму, який сучасні дослідники вважають вагомим, проявляється в стабілізації доходів, зменшенні ризику, покращенні інформаційного забезпечення бізнесу, інтеграції зусиль в галузі маркетингу та наукових досліджень, зменшенні податкового тягара, взаємопроникненні технологій виробництва і збуту.

Завданням підприємства стає відбір напрямів інтеграції та організаційних форм господарювання на основі аналізу змін в операційному середовищі підприємства. Аналіз середовища традиційно розділимо на зовнішню та внутрішню по відношенню до підприємства складові.

В зовнішньому середовищі визначимо основні тенденції, що впливатимуть на вибір підприємства.

1. Незадовільний стан продовольчого забезпечення в Україні. Перебудова значно вплинула на склад та якість споживацької корзини середнього українця. Аналіз статистичних даних доводить (табл. 1), що у країні спостерігається тенденція збільшення обсягів споживання основних харчових продуктів за останні шість років (порівняно з 2000 роком), однак фактичний рівень нижче науково обґрунтованих норм і ще не сягнув межі 1990 року. Недоспоживання дорогих продуктів тваринного походження компенсується надмірним вживанням більш дешевих рослинного походження. За найголовнішими білковими та вітамінними продуктами рівень продовольчого забезпечення сягнув критичної межі, фактичне споживання м'яса, риби, молока, яєць, плодів та ягід менше за обґрунтовану норму. У 2006 році населення України фактично спожило білкових продуктів на рівні 40—79% від наукової норми. Це призводить до дефіциту вітамінів (В1, В6, В12, С) та мікроелементів (селену, кальцію, фосфору, заліза), до значних відхилень від формули збалансованого харчування. Спостерігається дефіцит споживання білку, поліненасичених жирних кислот, бета-каротину та інших компонентів рослинного походження при надлишку споживання тваринних жирів. Енергетичний баланс українця знаходиться на рівні 2000 ккал при стандарті ООН 3000 ккал.

Споживання продуктів харчування диференціюється залежно від чисельного складу сім'ї (табл. 2). Споживання м'яса у сім'ях з однією дитиною складає 70,5%, у сім'ях з двома дітьми — 60,0%, у сім'ях з трьома та більше дітьми — 51,0% від науково обґрунтованої норми. Споживання молока відповідно 64,4%; 60,0%; 60,0%; споживання плодів і ягід відповідно 41,3%; 37,3%, 29,3%. У сім'ях з дітьми споживання лише двох видів продуктів — олії та хлібу — знаходиться вище необхідних норм.

2. Зниження платоспроможного попиту населення. Платоспроможний попит визначається рівнем доходів населення та рівнем цін продукції. За роки реформування доходи більшої частини населення різко зменшилися (у 3—4 рази), що по-перше, збільшило частку витрат на продовольчі товари, по-друге, змінило структуру споживання у бік дешевших рослинних продуктів. Приємно констатувати, що останні роки відзначаються зростанням рівня доходів населення. За останні шість років номінальні доходи населення зросли в середньому на 28,7%; реальні доходи з урахуванням цінового фактору — на 19,2%. Підвищення доходів населення приводить до змін у структурі споживання в бік дорогих тваринних та делікатесних продуктів.

Доступність продуктів споживання обмежується платоспроможністю населення. У 1990 році місячна вартість продуктового набору становила 19,5% середньомісячної зароби-

Таблиця 1. Норми і рівень споживання продовольства населенням України на рік, кг на особу [за даними 2, с. 415]

Продукти	Норма науково обгрунтована	Фактичне споживання за роками					
		1990	2000	2003	2005	2006	2006 % до наук. норми
М'ясо і м'ясопродукти	80	68,2	39,6	34,0	52,8	56,4	71
Риба і рибопродукти	20,0	17,5	15,6	11,3	21,6	22,8	114
Молоко і молокопродукти	380	373,2	205,2	218,0	260,4	267,6	70
Яйця, шт.	290	272,2	216	211,0	252	228	79
Олія і маргарин	13,0	11,6	21,6	11,0	22,8	20,4	157
Цукор	38,0	50,0	38,4	36,0	43,2	38,4	101
Хлібопродукти	101,0	141,0	128,4	125,0	123,6	117,6	116
Картопля	124,0	161,0	124,8	140,0	115,2	104,4	84
Овочі та баштанні	161,0	102,5	114	115,0	109,2	112,8	70
Плоди і ягоди	90,0	47,4	30,0	33,0	37,2	36,0	40

тної плати (48,1 крб.), в 2000 році — 79,3% (182,4 грн.). Фактичні витрати на продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої та тютюнові вироби) в цілому по Україні склали в 2000 році 62,7% загальних витрат, у 2005 році — 57,0%, у 2006 році — 54,2% [2, с. 401].

3. Зміни структури попиту без змін обсягів споживання. Аналіз тенденцій в галузі свідчить, що зростання доходів на душу населення приводить до збільшення витрат на продукти споживання та до зміни структури споживання. Продукти харчування відрізняються від інших продуктів тим, що зростання фізіологічної потреби має обмеження. В момент, коли фізіологічна потреба задовольняється, зростання обсягу припиняється. Витрати на харчування можуть продовжувати зростати при збільшенні доданої вартості (наприклад, реалізація), що не дає товаровиробнику додаткових доходів [1, с. 161].

Загальна еластичність по продуктах харчування доводить відсутність сильної залежності між ціною продукції, доходами та попитом (залежність спостерігається в основному для відносно дорогих, делікатесних продуктів). Відносно велика еластичність для свіжих фруктів, овочів,

йогурту, рибних та м'ясних делікатесів, ковбасних виробів. Єдиний продукт харчування, цінова еластичність якого близька до одиниці, — це фруктові соки. З деяких продуктів споживання еластичність негативна: хліб, картопля, цукор, молоко, баранина, яйця (в двох останніх випадках велика ймовірність погіршеності).

Окрім доходу, на рівень споживання продуктів харчування впливають турбота про здоров'я, кількість дітей у родині, зменшення розміру родин, збільшення частки працюючих жінок, старіння населення. Досить часто ці фактори змінюють форму споживання, не змінюючи обсягів попиту. Наприклад, літні люди їдять менше, особливо дорогих продуктів. Зменшення сімей, збільшення частки працюючих жінок збільшують споживання готових продуктів та полуфабрикатів. Турбота про здоров'я, скандали щодо зараженої продукції, паніка з приводу гормонів, рекомендації споживати продукти з волокнистою структурою, обмежити споживання солі, жирних продуктів та цукру значно змінили структуру споживання. Офіційні рекомендації вплинули на культуру харчування населення, споживачі бажають купувати низькокалорійні молочні про-

дукти та масло з низьким вмістом холестерину, хліб з несіяної муки, неочищений рис, мюслі. З іншого боку, збільшилось споживання "негодящої їжі" (junk foods), наприклад чіпсів, горішків, солодких напоїв тощо.

4. Перевищення обсягів споживання над обсягами виробництва. Критерієм ефективності роботи агропромислової галузі можна вважати збільшення рівня споживання продуктів харчування на душу населення, що відбувається за рахунок перевищення темпів зростання виробництва над темпами демографічного росту за одночасного підвищення купівельної спроможності населення. Досить цікаве співставлення обсягів фактичного споживання основних продуктів харчування з обсягами їх виробництва в Україні на одну особу (табл. 3).

У порівнянні з початком 90-х років виробництво продукції на одну особу та в цілому по галузі катастрофічно зменшилося: м'яса, ковбасних виробів, хліба, хлібобулочних виробів майже в три рази; молока, молочної продукції — в 3,5 рази; тваринного масла — вдвічі. Підвищилось виробництво лише одного виду харчової продукції — рослинної олії. Виробництво найважливіших видів продукції харчової промисловості на одну особу за останні роки значно менше за фактичне споживання населенням. Різницю можна пояснити споживанням продукції закордонного виробництва та продукції домогосподарств.

5. Безконтрольне зростання цін на продукти харчування, що також є фактором зменшення платоспроможного попиту. За останні роки (2000—2006 рр.) загальне підвищення цін складає 54,2% [2, с. 68]. Значною мірою підвищення ціни пов'язане зі збільшенням витрат у сфері розподілу продукції.

6. Субсидований імпорт продовольства. Умовами для збільшення реалізації імпортованих продуктів харчування стали спад вітчизняного виробництва, недоступність багатьох груп харчових продуктів та збільшення цін на продовольство у першій половині 90-х років. Позитивна роль імпорту полягає в формуванні конкурентного середовища. Вітчизняні товаровиробники можуть захистити внутрішній ринок, підвищуючи якість продукції, знижуючи ціну реалізації, а також впливаючи на національні почуття населення. З боку держави необхідний захист внутрішнього виробництва через митну та податкову політику.

7. Нерозвинена ринкова інфраструктура. Це примушує товаровиробників користуватися послугами посередників, що значно підвищує ціну продукції.

У внутрішньому середовищі підприємства при виборі організаційних форм господарювання аграрне підприємство спирається на такі чинники:

1. Діяльність підприємств пов'язана не лише із соціальними, політичними та економічними ризиками, але й з кліматичними ризиками.

Таблиця 2. Споживання продуктів харчування у сім'ях залежно від кількості дітей у 2006 році, у відсотках до науково обгрунтованої норми [за даними 2, с. 415]

Продукти	Всі сім'ї	З однією дитиною	З двома дітьми	З трьома дітьми
М'ясо і м'ясопродукти	71	70,5	60,0	51,0
Риба і рибопродукти	114	108,0	90,0	78,0
Молоко і молокопродукти	70	64,4	60,0	60,0
Яйця, шт.	79	82,8	78,6	70,3
Олія і маргарин	157	178,0	129,0	120,0
Цукор	101	94,7	82,1	78,9
Хлібопродукти	116	103,4	98,7	101,0
Картопля	84	91,5	91,5	85,2
Овочі та баштанні	70	65,6	59,6	54,4
Плоди і ягоди	40	41,3	37,3	29,3

Таблиця 3. Виробництво найважливіших видів продукції харчової промисловості за роками

Продукт	На одну особу, кг [2, с.123]					В цілому, т [2, с.116]				
	1990	2000	2003	2005	2006	1990	2000	2003	2005	2006
М'ясо, м'ясні напівфабрикати, ковбасні вироби	76,2	11,9	19,4	22,8	25,9	3904	591	941	1102,5	1237,5
Тваринне масло	8,6	2,7	3,1	4,2	3,9	444	135	148	200,3	185,1
Молочна продукція	124	14,1	27,4	37,0	35,6	6432	699	1478	1740,7	1664,7
Олія	20,6	19,7	27,9	29,3	43,2	1070	973	1336	1382	2020
Хліб і хлібобулочні вироби	129,0	49,8	50,8	48,1	46,0	6701	2464	2427	2264	2151

2. Фізично та морально зношена технічна база.

3. Нестача сировини для переробних підприємств. Причиною нестачі сировини став спад виробництва продукції сільськогосподарства. У 2006 році порівняно з 1990 роком обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції зменшилися: зернових культур — на 32,8 %; цукрових буряків — 49,3 %; плодів та ягід — 61,6 %; винограду — 64,0 %; м'яса — 60,5 %; молока — 45,7 %; вовни — у 9 разів. Збільшилися обсяги виробництва: соняшнику — в 2,25 рази; овочів — у 1,21 рази; картоплі — у 1,16 рази; яєць — 1,14 рази [2, с. 158, 175]. Проблему нестачі сировини харчові підприємства можуть вирішити через використання альтернативних видів сировини, впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій, а також пошук нових напрямків діяльності при використанні наявного обладнання.

4. Однією із причин спаду виробництва є випереджуючий ріст витрат у співставленні з цінами реалізації, внаслідок чого рентабельність різко знизилась, а виробництво стало збитковим. Частково це пояснюється несприятливими умовами вегетації рослин. Дотації та компенсації держави не можуть покрити збитків сільськогосподарських виробників. Ці проблеми породжують незавантаженість потужностей, високі накладні витрати та виробничу собівартість, низький рівень рентабельності, високу ціну реалізації та зниження попиту на продукцію.

5. Аналіз структури капіталу доводить перевагу власного капіталу в загальній сумі, тобто підприємства недостатньо використовують позики для розширення фінансової діяльності.

6. Сезонність постачання сировини та найму робітників. Постачання сільськогосподарської сировини для консервних заводів, хлібозаводів, олійних заводів значно відрізняється у зимовий та літній періоди, на м'ясокомбінатах теж відчувається вплив цього фактора.

7. Обмеженість терміну зберігання сировини до постачання на переробний завод та при переробці сировини; терміну реалізації продукції.

8. Відсутність контролю за якістю

продукції. Реформування, вирішивши проблему доступності продовольства, ще більш загострило проблему якості продукції. Проблема обумовлена різкою девальвацією якості продукції в перші роки і підкріплена організаційно-фінансовими проблемами переробних підприємств. На сучасному етапі потяг до здорового способу життя забезпечить підвищену увагу до якості продуктів харчування.

Окрім зазначених особливостей, на вибір організаційної форми підприємства мають вплив фактори, що формують профіль підприємства: виробнича направленість, обсяги виробництва, географічне розташування підприємства, розвиток техніки та технологій.

Все це створює базу для формування корпоративних інтегрованих форм аграрного бізнесу. Створення інтегрованого об'єднання має відповідати умові: потужності постачальника сировини < потужності виробництва < потужності реалізації < споживчий попит.

Створення корпоративних форм аграрного бізнесу може відбуватися через такі методи інтеграції:

- розширення асортименту продукції, виробництво непрофільної продукції;
- розвиток торговельних зв'язків з іншими підприємствами та регіонами;
- створення торговельних підприємств для реалізації власної і покупної продукції;
- створення низових заводів для покращення забезпечення сировиною;
- придбання акцій та інших цінних паперів сільськогосподарських та переробних підприємств;
- завоювання нових ринків;
- розширення каналів реалізації продукції.

Ефект горизонтальної інтеграції досягається за рахунок синхронізації випуску на основі застосування технологічних карт, сумісного використання обладнання та техніки. Вертикальна інтеграція допомагає ефективно організувати систему збуту та постачання. Конгломератна інтеграція (тобто конгломерати) дозволяє поєднати інтереси фінансового, промислового та торгового капіталу; сконцентрувати можливості підприємств протягом усього технологічного циклу (при селекції, вирощуванні, переробці сиро-

вини; випуску та реалізації готової продукції); встановити більш раціональні організаційно-економічні зв'язки між учасниками корпорації; збільшити активи і створити матеріальну основу виробництва.

В економічному аспекті інтеграція дозволяє наповнювати ринки товарами, розширювати обсяги виробництва, врівноважувати витрати і доходи, дозволяє завантажувати потужності, повніше використовувати трудові ресурси, знижувати вплив сезонності, організовувати безвідходне виробництво, скорочувати трансакційні витрати, знижувати залежність виробництва від міжгалузевих коопераційних зв'язків та постачань. Інтеграція сприяє вирішенню екологічних і соціальних проблем, організовуючи комплексну переробку сировини, підвищуючи зайнятість населення, збільшуючи доходи населення, зменшуючи ймовірність банкрутства підприємств.

ВИСНОВКИ

Аналіз дозволив визначити чинники, що впливатимуть на вибір організаційної форми підприємства: а) в Україні спостерігається чітка тенденція дестабілізації споживання основних харчових продуктів (недоспоживання тваринних продуктів й надмірне вживання рослинних), особливо у сім'ях з дітьми; б) можливості нарощування масштабів виробництва традиційної продукції обмежує фізіологічна потреба в кожному продукті харчування; в) зміни в культурі харчування, економічні та демографічні зміни впливають на форму та структуру споживання, не змінюючи обсягів попиту; г) дестабілізуючий вплив мають фактори, які притаманні галузі АПК в цілому, — сезонність виробництва, тривалість процесу відтворення сировини, нерівномірність видатків та доходів.

В умовах конкуренції та аграрної кризи інтеграція дозволяє вижити шляхом об'єднання підприємств з виробництва сировини, переробки сировини та реалізації продукції; наповнити ринки товарами; подолати монополії. Корпоративне підприємство об'єднує усі стадії кругообігу капіталу, взаємопов'язує їх між собою; дозволяє швидко нарощувати обсяги виробництва продукції; економити на будівництві нових виробничих об'єктів, розташовуючи нові виробництва на наявних площах; збільшувати частку товаровиробника в ринковій ціні кінцевих продуктів, ліквідувавши посередників; встановлювати низькі ціни реалізації за рахунок економії матеріально-технічних ресурсів та зменшення накладних витрат.

Література:

1. Бойцов А.С. Агродиверсифікація. — Вел. Новгород, 2002. — 216 с.
2. Статистичний щорічник України за 2006 рік. Державний комітет статистики України / За ред. Осауленка О.Г. — К.: Консультант, 2007. — 551 с.